

ЈЕЛЕНА С. ПЕТРОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ПЕДАГОГИЈУ

ДАНИЦА М. ДОБРОСАВЉЕВИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

МИРЈАНА М. СИМИЋ³

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ, ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ

РАЗВОЈ ШКОЛСТВА И ПЕДАГОГИЈЕ У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА – НАЈЗНАЧАЈНИЈИ НАУЧНИ И ДРУШТВЕНИ УТИЦАЈИ

АПСТРАКТ. У овом раду анализирали смо развој школе и педагошке науке у Србији у првој половини XX века са посебним освртом на друштвене околности и педагошке утицаје. Друштвено окружење које је подржало развој школског система обухвата политичке и економске услове живота у овом периоду, законску регулативу, као и најзначајније теоријске оријентације у педагогији, те се свим овим аспектима у раду поклања значајна пажња. Посебно смо се осврнули на педагошке концепције које обликују васпитно-образовни рад у српским школама прве половине XX века. Да бисмо лакше пратили ове утицаје, посматрали смо развој

¹ jelena.petrovic@filfak.ni.ac.rs

² danica@pmf.ni.ac.rs

³ mirjana.bazic@gmail.com

Рад је настао као резултат рада на пројекту број 183/1-16-8-01, под називом *Унапређивање и осавремењавање основних академских ситуација педагогије*, финансираном од стране Филозофског факултета у Нишу.

Рад је примљен 18. априла 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 14. јуна 2019.

школа и педагогије у првој половини XX века у оквиру два периода која се могу јасно издвојити. Први период, који почиње крајем XIX века и траје до почетка Првог светског рата, обележен је формирањем школског система. Други период, који обухвата раздобље између два светска рата представља период стагнације у развоју школског система, али се током њега интензивно развија српска педагошка мисао. У раду је за прикупљање података кориштена метода теоријске анализе. Добијени резултати показали су да су током првих деценија XX века друштвено-политичке околности за развој школског система биле повољне, а да је у том периоду развој школског система подржан пре свега хербартијанском педагошком оријентацијом, док су песталоцијански утицаји и утицаји радне школе доприносили стварању равнотеже и ублажавали интелектуализацију коју хербартијанство носи, а за коју српске школе нису биле спремне. Током другог периода долази до стагнације у развоју школског система, али српска педагогија убира плодове улагања у образовање младог педагошког кадра и у том периоду у Србију преко њих долазе нова психолошка и педагошка достигнућа и нови правци у педагогији, као што су културна педагогија, социјална педагогија, прагматистичка педагогија и други.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: развој школства у Србији; хербартијанска педагогија; реформна педагогија; радна школа.

УВОД

Основна намера овог рада је да проучи и анализира развој школе у Србији у првој половини XX века са аспекта двеју врста утицаја који су значајни за обликовање сваког васпитнообразовног система у свету, а то су друштвени утицаји, који подразумевају економске и политичке прилике у земљи у периоду који се проучава и теоријско научни утицаји, који подразумевају развијеност педагошке науке, њене теоријске оријентације и прихваћеност у васпитној и наставној пракси. Познато је да је наш образовни систем прошао кроз веома брз и интензиван развој и да је током прве половине XX века био изложен разноразним изазовима и потешкоћама укључујући економску нестабилност, периоде рата и политичка превирања. Такође, познато је да су одређени педагошки правци, који су се тада развијали, имали значајан утицај на организацију школског система у нашој земљи. Међу њима су најзначајнији: хербартијанска педагогија, педагогија радне школе и социјалистичка педагогија. Имајући ово у виду, али верујући да је потребно детаљније проучити овај део нацио-

налне историје педагогије, одредили смо да циљ овог рада буде истраживање и утврђивање најзначајнијих друштвено-економских и научних утицаја на развој школства и педагогије у Србији у првој половини XX века.

Како би било лакше операционализовати ово истраживање, издвојили смо три задатка који се односе на проучавање посебних периода развоја школе. То су: 1) описати стање српских школа и педагошке науке у Србији у XIX веку као основе за развој којом се располагало у XX веку, затим 2) анализирати друштвене и научне утицаје на развој школа у првој половини XX века, и то у периоду формирања школског система у новоформираној независној држави Србији и 3) анализирати друштвене и научне утицаје на развој школа у периоду који почиње одрицањем од независности и развојем просвете и школства у оквиру новоформираних држава Краљевине СХС, затим и Југославије. Тенденције развоја педагошке науке у Србији упоређивали смо са хронолошки подударним дешавањима у Европи и свету и покушали смо да откријемо узроке прихваћености или неприхватања одређених идеја.

Значајан извор за проучавање друштвено-политичког и економског стања представљала су нам историјска тумачења тог периода и позивање на законску регулативу која је често, иако не и искључиво, показатељ практичног стања у школама, док смо се за анализу научно-теоријских утицаја ослањали на педагошка учења најутуцајнијих педагога и педагошких радника у одређеном времену. У овом раду издвојили смо најзначајније педагошке правце који су били инспирација и теоријска подршка српским педагозима и који су им помогли да развију и обликују школски систем на почетку XX века.

СТАЊЕ СРПСКИХ ШКОЛА И ПЕДАГОШКЕ НАУКЕ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Развој просвете и школства у Србији, као и стварање модерне српске државе, почиње веома касно у односу на остале европске земље због веома неповољних историјских и друштвених прилика. На почетку XIX века око 95% становништва било је сеоско и бавило се пољопривредом, а скоро исти проценат становништва био је неписмен. Током вишевековног ропства под Турцима уништене су све тековине српске средњовековне просвете и културе,

а писменост је одржавана једино по манастирима, који су били чувари народне традиције (Тешић, 1971). Ипак, српско становништво северно од Саве и Дунава, захваљујући другачијим условима живота, раније је ушло у процес друштвеног раслојавања и формирања грађанског друштва, те је представљало напреднији друштвени слој, који је кроз цео XIX век играо водећу улогу у културном и просветном развоју и било је значајан ослонац развоју српског школства и културе (Ђорђевић, 1958, стр. 35).

Како почетком XIX века у Србији школа скоро и да није било (Тешић, 1971), национални, друштвени и културни развој одвијао се истовремено са развојем просвете и изграђивањем школског система. Њему доприноси Доситеј Обрадовић, који 1807. долази у Србију да би помогао ширење и организовање школа, а 1811. године постаје и први министар просвете. Међутим, због нестабилног и зависног положаја државе, сталних буна и устанака, овај развој је сувише спор. Тек после добијања аутономије 1830. године и доношења Сретењског устава 1835. године почиње континуиран развој школа, а тек *Законом о основним школама* из 1882. године у Србији је први пут прописано обавезно школовање (Парлић-Божовић, 2011). У другој половини XIX века школство постаје предмет озбиљне државне бригае и по речима Владете Тешића „изграђени су чврсти темељи (релативно) кохерентног система школа, који се временом поступно гранао и развијао, без приметнијих застоја и озбиљније опасности да у свом незауштављивом ходу изгуби компас, који га је непогрешиво усмеравао путевима према постојећим моделима организације европских школа“ (Тешић, 2005, стр. 76).

После добијања независности 1878. године, проширења територије новоослобођеним крајевима и коначно међународног признања Србије као независне државе, пред овако постављен систем школа отварају се могућности за све држе напредовање. Наравно, томе доприносе и економски развој и све већа отвореност ка Европи. Последње деценије XIX и почетак XX века обележени су доношењем више различитих закона у области просвете и школства и формирањем институција које су доприносиле развоју школа. Најзначајније међу њима су: *Учишљеско удружење* (основано 28. октобра 1881. године), које је организовано активношћу у области уже стручних, опште школских и сталешких проблема значајно утицало на развој основних школа и друштвено-материјални положај учитеља; *Педагошки семинар* при Филозофском факултету (основан 1884. године) у Београду; *Кашегра* за

педагогију на Филозофском факултету у Београду (основана 1892. године); *Семинар за педагогију* (основан 1896. године) и *Београдски Универзитет* (основан 27. фебруара 1905. године) (*Седмдесет њеи година Каџедре за педагогију*, 1967).

Током прве деценије XX века прилике за развој културе, науке и школства у Србији су повољне и доприносе и отварању средњих, стручних, учитељских школа и гимназија и доношењу низа закона у овој области. Србија, дакле, у периоду од 1878. до 1914. ради на оформљењу школског система у свим његовим аспектима. Будући да у том послу полази „од нуле“ и да нема сопствену школску традицију, она нема избора већ да се ослони на искуства европских земаља. Тако је још на самим почецима формирања школског система (1833. године), приликом отварања Гимназије у Крагујевцу, Милош Обреновић затражио да се у тој, тада престижној српској школи, изучавају предмети на онај начин како се то чини у осталој „Јевропи“ (Ранђеловић, 2002, стр. 13). Борба за школски систем, дакле, није подразумевала само ширење мреже школа и њихово материјално опремање већ и настојања да се јасно дефинишу циљеви васпитања, да се уведу реална знања у наставне програме и нове наставне методе.

То је, на срећу, било „златно доба српске демократије“ са краљем Петром I Карађорђевићем на челу, када се развијају парламентарне институције, културно и уметничко стваралаштво доживљава процват и долази до значајних постигнућа у области књижевности, позоришта, ликовне уметности и архитектуре (Аврамовић, 2005, стр. 173). Тако повољне културно-просветне прилике подржавају развој педагошке науке и просветне и школске делатности и доводе до тога да у првим деценијама XX века и педагошка мисао у Србији достиже одређен теоријски домет и стиче велики број искрених приврженика и тумача (Тешић, 1994, стр. 533).

ПЕРИОД ИНТЕНЗИВНОГ РАЗВОЈА ШКОЛСКОГ СИСТЕМА

Период са којим почињемо наше истраживање (1878–1918) Тешић (1994) дели у три краћа периода: први траје од добијања независности до 1903. и обухвата углавном стварање интелектуалних могућности за општи духовни препород, други период (од 1903. до 1914) представља време током кога је „остварено дозревање моралних снага за највећа ратна искушења“ (Тешић, 1994,

стр. 497) и трећи, период поновне стагнације, период Првог светског рата. Имајући на уму ову поделу, али и узимајући у обзир да су ово кратки периоди, чија се друштвена и културна кретања могу хронолошки пратити, одлучили смо да их представимо као компактну целину. Такође, они се уклапају у временски оквир постојања Србије као независне државе, па нам овакав приступ може помоћи да сагледамо општи развој школског система и место стручног и научног педагошког рада у њој, те је са аспекта циља овог рада потпуно оправдано.

У овом периоду донесено је више значајних закона који су регулисали школство у Србији. Године 1882. (31. децембра) донесен је *Закон о основним школама* (тадашњег министра просвете Стојана Новаковића), који је садржао веома прогресивне одредбе, као што су: обавеза похађања школе, установљење шестогодишње основне школе, оснивање школских одбора, регулисање надзора над школама, прописивање школске спреме учитеља итд. У наредним годинама овај закон је комплетиран и наставним плановима и програмима, упутствима за вршење програма за нижу основну школу, методолошким напоменама и методичким поступцима у које су уграђивана најновија педагошка сазнања и искуства. Затим, 26. јула 1898. донет је нови *Закон о народним школама*, који је и поред позитивних аспеката у суштини био врло реакционаран јер смањује број школа и године школовања, неповољно делује на положај учитеља и директно утиче на економско раслојавање јер више образовање резервише за децу имућнијих породица (Ђунковић, 1971, стр. 24). И на крају, 19. априла 1904. нови *Закон о основним школама*, који укида неповољне одредбе претходног закона, а исте године доноси се темељно припремљен наставни план и програм и на тај начин ствара чврста основа за даљи развој и напредовање школа.

Дакле, на самом почетку XX века, поготову после 1904. године, у Србији су захваљујући доношењу напредног закона прилике за развој школа постале повољне, те је период до 1914. године obeлежен интензивним радом на изграђивању система школства. Ипак, стање школа било је далеко од задовољавајућег. Одређени аутори (Тешић, 1994) наводе да се могу наћи потврде о томе да у пракси многа питања у области народног образовања нису била решавана ни доследно нити у складу са донесеним законским прописима. Ова констатација односи се на то да ни изблиза није поштована одредба о обавезном похађању школе (ово посебно важи за женску децу); забавишта и продужних школа било је у за-

немарујућем броју; док су организација наставе и начин рада у школама имали низ слабости (Тешић, 1994, стр. 535).

Развој и одржавање педагогије као науке и као наставног предмета у нашој земљи током XIX века помогли су Стеван Д. Поповић, Милорад Шапчанин и Милан Ђ. Милићевић превођењем и издавањем књига, претежно са немачког говорног подручја. Њихов рад на почетку XX века настављају Јован Миодраговић и Сретен Аџић, образовани педагози и немачки ђаци, који пишу дела из методике и опште педагогије, и који као професори и управитељи учитељских школа дају огроман допринос формирању генерација нових учитеља (Јовановић, 1939, стр. 11). Наставни план и програм по коме се радило у овом периоду настао је на основама које су изградили Милан Ђ. Милићевић и Милорад Шапчанин, а у складу са педагошким идејама Дистервега и Дитеса, који су, у ствари, ширили и разрађивали Песталоцијево идеје (Илић, 2005, стр. 124). Песталоцијанске идеје су, природно, блиске нашим педагозима у периоду развоја народне школе јер подржавају њен развој и усмерене су на најзначајније проблеме са којима се носи школа у настајању.

Ипак, највећа заслуга за развој педагогије као научне дисциплине у том периоду припада Војиславу Бакићу. Од 1892. године, када је постављен за професора Велике школе на Катедри за педагогију, до 1905, када је пензионисан, он је био непрестано ангажован, како научно-стручно тако и практично на развоју педагогије и њеној афирмацији. Он је истовремено био и први и најзначајнији представник хербартијанизма у Србији и утицао је на обликовање наставе у српским школама у духу хербартијанства. Тако Живојин Ђорђевић (1958) пише да се пред крај овога века устаљује по вежбаоницама учитељских школа обрада све наставне грађе по методи формалних ступњева која потиче од Хербартовог учења које у Србију „доносе млади педагози школовани на немачким универзитетима“ (Ђорђевић, 1958, стр. 44). Већина стручњака који су се бавили школством било је школовано у Немачкој, први професори учитељских школа били су немачки ђаци, те је природно да наш млади школски систем израста на традицијама Хербартове и хербартијанске педагогије.

Крајем XIX века код нас се јавља и покрет за увођење ручног рада у школе, чији представници критикују тада доминантну хербартијанску педагогију. Покренуо га је Сретен Аџић 1886. године расправом *Ручни рад у мушкој школи, савремено педагошко мишљење*, којом је исцрпно проучио овај проблем и тако иницирао

развој овог педагошког покрета у Србији (Парлић-Божовић, 2007, стр. 146). Јован Миодраговић, и нарочито, Јован С. Јовановић такође су доприносили његовом ширењу и прихватању у српским школама, а покрет је у наредним годинама снажно утицао на развој српске педагогије. Основано је Удружење за увођење ручног рада у школе 1896. године и организовали су се курсеви за будуће учитеље. Ови учитељи уносе промене у области методика наставног и васпитног рада. Они одмах почињу са развојном наставом, потпуном применом начела очигледности и ручнога рада (Ђорђевић, 1958, стр. 44). У кратком временском периоду је чак законом одређен као обавезни предмет у народној школи, међутим, убрзо губи статус обавезног и губи на значају и распрострањености (Парлић-Божовић, 2007, стр. 149).

Наш школски систем у овом периоду носио је обележја времена, друштвених односа, друштвеног тла на коме је стваран. Показивао је битне особености дуализма, тј. подвојености школа за сиромашне и за оне који имају новца да плаћају своје школовање, а начин управљања школама био је изузетно централистички. Европски, а посебно немачки утицаји били су веома наглашени, а разлози за то леже у чињеници да су ти утицаји били доступнији нашој педагошкој јавности, али и у чињеници да је таква организација школе одговарала и условима друштвеног, материјалног и културног развоја тадашње Србије. У веома кратком временском периоду српска основна школа је прошла пут од песталоцијанства, преко хербартијанства до радне школе као покушаја њене реформе.

РАЗВОЈ ШКОЛА И ПЕДАГОГИЈЕ У СРБИЈИ ИЗМЕЋУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Први светски рат и окупација земље прекинули су сваки рад у области школства, али и отежали његову обнову после ослобођења јер је у рату страдало много просветних кадрова и причињена је огромна материјална штета, што је, свакако, утицало на темпо и ефикасност обнове после ослобођења (Ђунковић, 1971). Нови политички поредак такође је утицао на темпо и смер обнове. Један од пресудних догађаја у историји српске државе догодио се 1. децембра 1918. године: Србија је престала да постоји као независна држава и ушла је у састав новоосноване Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Стварање ове државе значајно је утицало на општи друштвени развој Србије. Дубоке националне, верске, привредне, културне и политичке разлике у новој држави утицале су на то да се створи стање сталне политичке кризе, која се у највећем делу тицала питања верских и националних интереса у државном уређењу и питања централизације власти. Политички сукоби су и у просвети и у школству изазвали стање конфузије, где се најжешћа, али не једина полемика водила око тога да ли ће се школом управљати из једног центра, или ће управљање бити децентрализовано (на чему су инсистирале хрватске странке).

„У 24 влада оформљених у периоду 1918–1929, било је 27 смена министара просвете. Ту дужност обављало је десет различитих личности са дијаметрално супротним просветним концепцијама... исти људи су са подједнаком лакоћом и спремношћу обављали функције министара унутрашњих дела, вера, шума и рудника, пошта, саобраћаја, финансија, што упечатљиво сведочи о доминантном присуству политике... у тридесетим годинама променило се 15 влада са 20 смена министара просвете... Са сваком министром долазили су нови помоћници, начелници, државни чиновници, што је смене чинило драматичним до те мере да се о континуитету у раду Министарства просвете није могло ни говорити (Димић, 2005, стр. 219)“.

Осим политичких препрека, стварање јединственог просветног система наилазило је и на друге тешкоће које су произилазиле из лоше организоване државне управе, просветне и културне заосталости већег дела територије, али највише из чињенице да није постојала концепцијска одређеност на том пољу. Димић (2005, стр. 216) наглашава да на најзначајнија питања просветне политике власт Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дуже од једне деценије није имала ваљаног одговора. Она није дефинисала ни какво друштво жели изградити, нити каквим средствима и тако се у читавом раздобљу од 1918–1941. просветна политика сводила на скуп жеља и пројеката који нису имали много заједничког са реалним стањем.

Ово стање донекле је прекинуо 6. јануара 1929. године Александар I Карађорђевић, када је укинуо Устав, распустио Скупштину, забранио рад политичких партија и удружења и увео апсолутистички режим са циљем да осујети стално растуће страначке и националне сукобе и омогући остваривање идеје о националном унитаризму и интегралном југословенству (Тешић, 2005, стр. 103). Увођењем диктатуре школа је и званично стављена у

службу идеје југословенства, што је регулисано *Законом о народним школама* од 9. децембра 1929. и *Законом о средњим школама* од 31. августа 1929. године (Тешић, 2005, стр. 104). Просветна политика, а самим тим и уређење школа стављају се у функцију нове државе. Развоју школе као институције поклања се минимална пажња, о чему нам говори чињеница да је закон о народним школама донет тек 1929, док се све до 1935. године радило по привременим наставним плановима.

Основна брига просветних власти била је уједначавање наставних планова и програма и убацивање идеје југословенства у школски систем. Уједначавање је било неопходно јер су се школе које су ушле у састав Краљевине СХС веома разликовале по свим битним елементима. Разлике у различитим крајевима државе примећивале су се по свим значајним питањима, од поседовања и опремљености школских зграда, наставних планова и програма, трајања школовања, обухвата ученика, преко постојања школа различитих типова и нивоа, до оспособљености наставних кадрова за рад у школама. (Поткоњак, 2005, стр. 46). Уколико се таквом стању дода сиромаштво и политички отпор према идеји уједначавања, јасно је зашто није било могуће донети законе у овој области.

Последица оваквог стања је то да је рад у просвети и школству текао неорганизовано, неплански, од случаја до случаја, а просветни напредак кога је ипак било, био је стихијски, неравномеран, без икакве координације у повећању ученика, школа и броја одељења, што је понекад значило погоршавање услова за рад, јер повећање броја ђака није пратило повећање броја одељења и учитеља (Димић, 2005, стр. 229; Поткоњак, 2005, стр. 46). После доношења *Закона о народним школама* и *Закона о средњим школама* 1929. године најважнији циљ и задатак васпитања у школама званично постаје спровођење идеје југословенства, а највиши државни (просветни) органи добили су задатак да је као најважнију државотворну идеју педагошки осмисле и припреме њену примену (Тешић, 2005, стр. 105).

У школама у Србији се у овом периоду није много тога променило на плану организовања школског система и унутрашње организације школе. Због тога што је функционисао на основу закона и планова из претходног периода, систем је и даље остао непроходан и крут. Садржаји су и даље били сконцентрисани на две групе предмета (национална група предмета и предмети сконцентрисани око ручног рада), али се број предмета повећа-

вао: историја се одваја од земљописа, а лепо писање од цртања. Планом из 1926. године уведени су и нови предмети: привредна знања, домаћинство и хигијена (Аксентијевић, 1971, стр. 35). Дакле, наставни планови и програми развијају се у правцу све веће диференцијације и повећања фонда знања. Школски систем у Србији ипак је остао неразвијен и неуређен.

Међутим, то је период рада знаменитих српских педагога који су својим теоријским радом доприносили развоју српске педагошке мисли, а школској пракси понудили мноштво напредних идеја. На Катедри за педагогију после Војислава Бакића предавали су и Стеван Окановић, Вићентије Ракић и Милан Шевић, који су доприносили како развоју Катедре тако и педагошкој науци. Они младим српским педагозима и учитељима пружају могућност да се упознају са различитим педагошким правцима који су тада били актуелни у Европи, те је педагошка сцена у Србији била једнако разноврсна као европска. Окановић је као ученик Рајна и других Хербартових наследника покушавао да одржи актуелност и научност овог учења. Поред Окановића, Љубомир Протић, Душан Раичић и Јован Ђ. Јовановић припадају генерацији млађих српских хербартоваца. Они се сматрају правим носиоцима педагошког развоја у ратно и послератно доба, а придружује им се и изванредан број педагога образованих под утицајем савремене педагогије на другим страним универзитетима или у самој земљи (Јовановић, 1939, стр. 13).

У другу групу поменутих педагога спадају Милан Шевић и Милош Милошевић, који са хербартијанства скрећу према културној педагогији, Паја Радосављевић, „отац српске експерименталне педагогије“ (Јовановић, 1939, стр. 18), Вићентије Ракић, Војислав Младеновић, Драгољуб Бранковић и Љубица Јовичић који нагињу различитим правцима реформне педагогије (Петровић, 2018). Ови педагози, поред преношења нових, свежих педагошких идеја из Европе развијају и своју оригиналну педагошку мисао. Неки од њих дају и изузетан допринос развоју преводне књижевности, као што то чини Милан Шевић који је био преводилац, издавач и уредник *Педагојичке књијнице* и који је српској јавности учинио доступним дела многих светски познатих педагога, укључујући Џона Дјуија и Едварда Клапареда (Јовановић, 1939).

Милан Шевић се окреће социјалној и културној педагогији, а по узору на прагматистичку педагогију инсистира на раду и активности деце и осуђује дедуктивистички приступ васпитању који

негује *сѣара школа*: „Јер *каракѣтер* није дело речи, најмање још туђих речи, он није ни дело туђих дела, он је *дело својих дела*“ (Шевић, 1920, стр. 18). Своје погледе на школу и наставу он износи у студији *Сѣара и нова њедајоѣија* (1920) где инсистира да се дечије искуство које се стиче ван школе повеже са радом у школи; да се ученик посматра као активно биће и тиме промени однос учитеља и ученика: „Али нова школа, која и од ученика учи, и тражи узајаман рад, не само да даје право и ученику да пита, него му то и ставља на дужност“ (Шевић, 1920, стр. 13); да ученик самостално истражује; да школа поштује индивидуалне разлике међу децом; да се реформишу наставни планови и учине флексибилнијим.

У овом периоду у нашој јавности присутне су и идеје духовно-научне педагогије настале на основама филозофије идеализма које доноси Милош Милошевић. Он васпитање одређује као „развијање духа у свим облицима његове појаве“ (Милошевић, 1911, стр. 9), док однос индивидуе и друштва решава кроз однос објективног и субјективног духа. Ипак, одређујући циљеве васпитања, он циљеве појединца потчињава циљевима друштвене заједнице: „Циљ васпитања може бити способност појединца за напредан и моралан живот у друштву, с једне стране, а културан живот и напредан рад друштва са друге стране“ (Милошевић, 1911, стр. 19) и тиме се приближава социјалној педагогији, Наторпу и Бергману. „Школа је чисто социјална установа у којој се врши заједничко васпитање ученика, те се њихове мисли, њихова осећања и воља упућују у истом правцу. [...] За сваког ученика у подједнакој мери важи строгост и прописност реда и рада, она се према кући, која по својој начину живота и васпитања иде у прилог индивидуалном васпитању, истиче као чинилац социјалног васпитања“ (Милошевић, 1911, стр. 449).

Вићентије Ракић настоји да педагошко образовање студената у Србији усмери у правцу нове бихевиористичке теорије и да у нашу средину унесе педагошка гледишта која ће бити у тесној вези са најновијим тековинама психологије, биологије и других наука (Теших, 1967, стр. 36). Он српској педагошкој јавности приближава погледе реформне педагогије којима даје потпуно аутентичан израз. Залаже се за очување равнотеже унутрашњих снага деце која се постиже игром и уметношћу тврдећи да оне „помажу човеку да очува, упркос штетном утицају свакодневних понављања, слободан поглед на све што се око њега збива [...] и да у целокупном свом деловању покажу унутрашњу слободу и природност“ (Ракић, 1946, стр. 23). У складу са овим уверењем он

нуди низ методичких упутстава за реорганизацију наставе, а позива и на реформисање наставних планова у правцу давања општих појмова и идеја уместо оптерећивања ученика чињеницама (Тешић, 1981). Ова идеја ће у српским школама заживети тек у другој половини XX века под утицајем истраживања руских психолога. Постојећу школу, Ракић је критиковао и због њеног спорог прилагођавања новинама и недовољне гипкости, а рад у њој је критиковао јер је једнообразан за све ученике, иако су они различитих индивидуалних особина и способности (Тешић, 1981).

Војислав Младеновић био је велики поштовалац Песталоција. Он је покушао да осавремени, модернизује и критички прилагоди Песталоцијеве идеје савременој педагогији. То је учинио кроз повезивање са прагматистичком педагогијом. Младеновић појам учења схвата другачије од представника „старе педагогије“, не као напоран посао меморисања апстрактних чињеница, већ као природан процес који тече уз процес мишљења. Његова схватања о настави су, као и схватања о учењу и мишљењу, инспирисана учењем Џона Дјуија: он сматра да су искуство, мишљење и учење повезани у основи од самог почетка и да се одвијају истовремено, упоредо, те да су нераскидиво повезани (Младеновић, 1936, стр. 440). Он доноси и иновативне погледе на наставне методе, наставни план и програм, избор садржаја и неке од принципа наставе, као што су очигледност, поштовање интересовања и психолошка заснованост наставе.

Овај период, осим ентузијазма научних радника на пољу педагогије, карактерише и рад великог броја младих учитеља који, упркос лошим условима рада и лошем личном материјалном положају, показују много ентузијазма за уношење новина у наставу и за подизање њеног квалитета. Ови учитељи (Јањушевић, 1936; Јовановић, 1933; Павловић, 1931; Пејхел, 1937; Руњанин, 1931; Ферстер, 1920; Цветковић, 1928; Цветковић, 1931) проучавају дела страних аутора, посећују европске научне скупове на којима се као предавачи појављују позната имена европске и светске педагогије и психологије, држе огледне часове и о свему томе одушевљено обавештавају стручну јавност преко својих гласила, пре свега у часопису *Учишљ*. Учитељски покрет је у периоду између два светска рата био веома активан на плану борбе за бољи материјални и друштвени положај учитеља, за бољу школу и хуманији положај детета и ученика, за здравствено и педагошко просвећивање родитеља, за хуманизацију кажњавања деце у породици итд. Њихова борба је у многим својим аспектима била *најлашено*

йолийички обојена, међутим, на пољу реформе школе нагласак су стављали на модернизацију наставе и усавршавање методичке стране процеса (Пантић, 1997, стр. 127).

На крају, треба нагласити да политички услови у земљи и окружењу доводе до формирања Комунистичке партије, која „нарочито после 1929. године, у дубокој илегалности развија социјалистичке идеје у круговима просветних радника, на страницама листова и часописа, а после 1937. ради интензивно на ширењу марксистичке мисли, било превођењем капиталних руских педагошких публикација и марксистичких педагога, било помагањем ђачких литерарних дружина, формирањем скојевских организација у редовима студената и средњошколаца“ (Аксентијевић, 1971, стр. 38). Тако се у српској просветној заједници ствара основа за развој социјалистичке и марксистичке педагогије која ће после Другог светског рата доминирати српском школом.

ЗАКЉУЧАК

Развој школа и педагошке науке у Србији у *групој њоловини XIX века и њревој њоловини XX века* није текао равномерно, нити синхронизовано. Крај XIX и почетак XX века обележени су економским развојем, отвореношћу за европске утицаје и стварање повољних прилика за развој културе, науке и школства које доприносе отварању средњих, стручних, учитељских школа и гимназија. У том периоду донесено је и више различитих закона у области просвете и школства и формиране су институције које су даље доприносиле развоју школа, као што су: Учитељско удружење, Катедра за педагогију на Филозофском факултету у Београду и Београдски Универзитет. Озбиљна државна брига за школство почела је да показује своје резултате, а препознавала се, пре свега, у интензивном раду на изграђивању система школства.

У том периоду, теоријска подршка за развој школа долази са немачког говорног подручја и представља период постепеног увођења педагошких идеја Песталоција и Хербарта у српску педагогију. Песталоцијанске идеје прихваћене су од стране српских педагога у периоду развоја народне школе јер подржавају њен развој и усмерене су на најзначајније проблеме са којима се носи школа у настајању. Наставни планови и програми српских школа почетком XX века углавном су засновани на песталоцијанским идејама (Илић, 2005, стр. 124). Ипак, у том периоду осећа се утицај још два значајна педагошка правца који долазе од немачких педагога. То су хербартијанство и педагогија радне школе. Заслугу за доношење Хербартовог учења у Србију и прихвата-

ње методе формалних ступњева у обради наставне грађе у вежбаоницама учитељских школа припада Војиславу Бакићу. Он утемељује хербартијанску дедуктивистичку и нормативну педагогију у Србији која ће у следећим деценијама бити основа млађим педагозима како за даље њено унапређење и промоцију тако и за критику. Његов савременик, Сретен Ацић, с друге стране, отвара пут за примену радне школе и бори се за увођење ручног рада у српске школе. Тако, у веома кратком временском периоду српска основна школа прелази пут од песталоцијанства, преко хербартијанства до радне школе као покушаја њене реформе. Њоме доминирају немачки утицаји што је вероватно и било природно и прихватљиво уколико се има у виду да је она била високо централизован систем.

Период између два светска рата обележен је стагнацијом и веома лошом организацијом просвете и школства. За разлику од претходног периода у коме се очекивало од школе да игра значајну улогу у просвећивању и културном уздизању народа, у овом периоду од ње се очекивало углавном да буде у служби идеје југословенства. Сиромаштво и политички отпори према овој идеји додатно су отежавали већ лошу ситуацију. Ипак, у овом периоду су се многи знаменити српски педагози борили за развој и унапређење науке и на педагошку сцену Србије доносили значајна теоријска и практична достигнућа модерних педагога. Педагошка сцена у Србији била је једнако разноврсна као европска, а школској пракси понуђене су многе иновативне идеје.

Милан Шевић и Милош Милошевић упознају српске педагоге са културном и социјалном педагогијом, Вићентије Ракић настоји да приближи погледе реформне педагогије којима даје потпуно аутентичан израз, док Војислав Младеновић уноси у српску педагогију елементе прагматистичке педагогије (Петровић, 2018). Ова богата педагошка активност прекинута је издијањем Другог светског рада, да би по завршетку рата заузела потпуно другачији правац захваљујући новонасталим друштвеним и политичким околностима.

ЛИТЕРАТУРА Аврамовић, З. (2005). Друштвене и политичке карактеристике српског васпитања и образовања 1804–2004. У: З. Аврамовић (ур.), *Два века образовања у Србији (165–204)*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

Аксентијевић, Б. (1971). Школство у Србији између два светска рата. У: Р. Ничковић, М. Николић, Л. Прштало (ур.), *Просвета, образовање и васпитање*.

- ишање у Србији (33–39). Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије.
- Димић, Љ. (2005). Две слике просвете у Србији двадесетог века. У: З. Аврамовић (ур.), *Два века образовања у Србији* (213–244). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Ђорђевић, Ж. (1958). *Васпитање у Срба*. Београд: Научна књига.
- Јањушевић, М. Ј. (1936). Васпитна вредност ручног рада. *Учишљ*, 5, 365–374.
- Јовановић, Д. Д. (1933). Савремена почетна настава. *Учишљ*, 2, 81–91.
- Јовановић, Д. Ј. (1939). Педагошка мисао у Југославији – 1918–1938 год. У: М. Мајсторовић (ур.), *Педагошка Југославија 1918–1938* (4–29). Београд: Штампарија Ж. Д. Благојевића.
- Милошевић, М. (1911) *Општа културна педагошка као наука*. Београд: Штампарија Давидовић.
- Павловић, Ж. М. (1931). Морално васпитање ученика. *Учишљ*, 1, 24–30.
- Пантић, Д. (1997) *Педагошка најредној учишљска*. Београд: Научна књига.
- Парлић-Божовић, Ј. (2007). *Педагошко учење и просветни рад Срећена Аџића*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Парлић-Божовић, Ј. (2011). Образовање у Срба у време турске власти. *Зборник радова Филозофског факултета*, 41 (1), 555–567.
- Пејхел, В. (1937). Педагошка теорија и пракса. *Учишљ*, 3, 130–136.
- Петровић, Ј. (2018). Утицај Цона Дјуија на схватања моралног васпитања у Србији. *Годишњак за педагошку*, 3 (1), 55–67.
- Поткоњак, Н. (2005). Допринос српских интелектуалаца утемељењу и развоју школства у Србији у протекла два века. У: З. Аврамовић (ур.), *Два века образовања у Србији* (33–64). Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Ранђеловић, Ј. (2002). *Етичке и дидактичке основе стваралаштва Сивана Окановића*. Параћин: Културно-просветна заједница Општине Параћин.
- Руњанин, И. (1931). Метода слободног рада по групама. *Учишљ*, 1, 30–39.
- Самарџић, Р. (1994). Наука код Срба у XIX и XX веку. У: А. Митровић и др. (ур.), *Историја српског народа*, књ. 6/2 (462–505). Београд: Српска књижевна задруга.
- Седмдесет њећ година Кашидре за педагошку*. (1967). Београд: Филозофски факултет.
- Тешић, В. (1971). Школство у устанничкој Србији. У: Р. Ничковић, М. Николић, Л. Прштало (ур.), *Просвета, образовање и васпитање у Србији* (12–15). Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије.

- Тешић, В. (1981). Др Вићентије Ракић. У: *Др Вићентије Ракић (1881-1969) – Личности, рад, педагошке идеје*. Београд: Савез педагошких друштава СР Србије.
- Тешић, В. (1994). Школе и настава. У: А. Митровић и др. (ур.), *Историја српског народа, књ. 6/2 (506-550)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Тешић, В. (2005). Циљеви васпитања у школама Србије (1804-1941). У: З. Аврамовић (ур.), *Два века образовања у Србији (65-108)*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Ђунковић, С. (1971). Школство у периоду до I светског рата. У: Р. Ничковић, М. Николић, Л. Прштало (ур.), *Просвета, образовање и васпитање у Србији (15-33)*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије.
- Ферстер, Ф. В. (1920). Америчка морална педагогија у школској дисциплини. *Учишћел*, 3-4, 72-81.
- Цветковић, М. (1928). Школство у Сједињеним Државама Северне Америке. *Учишћел*, 3, 377-380.
- Цветковић, М. (1931). Ново васпитање у Сједињеним Државама. *Учишћел*, 3, 220-222.
- Шевић, М. (1920). *Стара и нова педагогија*. Београд: Издање Ђ. Ђурђевића.

JELENA S. PETROVIĆ
UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PEDAGOGY

DANICA M. DOBROSAVLJEVIĆ
UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF SCIENCES AND MATHEMATICS

MIRJANA M. SIMIĆ
SERBIAN CULTURE RESEARCH CENTRE, PRIŠTINA – LEPOSAVIĆ

SUMMARY

DEVELOPMENT OF THE SCHOOL SYSTEM AND PEDAGOGICS
IN SERBIA DURING THE FIRST HALF OF 20TH CENTURY –
MAJOR SCIENTIFIC AND SOCIETAL INFLUENCES

The main objective of this paper was to analyse the development of the school system and the science of education in the first half of the 20th century. Different societal circumstances were taken into consideration, including political, economic, and cultural, as well as pedagogical trends that dominated the educational scene at that time. In order to follow those influences more easily, we analysed the

development of schools and pedagogical science through two periods that could easily be distinguished. The first period begins at the end of the 19th century and last until the beginning of the World War I. During this period we can witness the rapid development of the school system. The other period is embedded between two world wars and is marked by the advancement of theory and development of different pedagogical approaches.

The first of the periods mentioned was marked by economic development, openness for European influences, and development of benevolent circumstances for cultural, scientific, and pedagogical growth. It brought order in the educational legislative and establishment of the institutions that could further promote development of the school and educational system. Some of those institutions were Teachers' Association, Pedagogy department at the Faculty of Philosophy in Belgrade, and Belgrade University. The development of elementary and secondary educational systems also went through rapid changes. Theoretical support for those processes came from the German speaking area and meant gradual introduction of Pestalozzian and Herbartian ideas in Serbian pedagogy. Curricula were mainly based on Pestalozzian ideas (Ilić, 2005, p. 124) while Herbartian method of formal steps dominated in the articulation of teaching. Credits for bringing herbartianism in Serbia, and its implementation in teaching academies' laboratories and classrooms across Serbia go to Professor Vojislav Bakić. One of his contemporaries, Sreten Adžić, also a lecturer at the teaching academy, on the other hand, opened the way for using manual labour in schools and the pedagogy of The Work School. In this brief period, Serbian schools and pedagogy went through Pestalozzian ideas, herbartianism, and the Work School, from establishing its bases to its reformation. German influences were strong due to geographical closeness. Furthermore, their school systems were elaborate and compatible with the centralized Serbian system.

The period between two wars was marked by stagnation and very poor organization of the educational and school system. It suffered all the drawbacks of the post-war society, such as increased poverty and damage from the further political conflicts. Unlike the previous period when school was expected to play an important role in raising the educational and cultural standards of population, school was expected to serve the political idea of Yugoslavisation in this period. Still, many young Serbian pedagogues fought for the development of the science of education and managed to introduce valuable

theoretical and practical achievements to the pedagogical scene in Serbia. Milan Šević and Miloš Milošević introduced Serbian pedagogues to Cultural and Social Pedagogy. Vićentije Rakić offered very authentic views of the New Education Movement, while Vojislav Maladenović brought elements of Pragmatism to Serbian pedagogy. This rich and prolific activity was interrupted by the World War II and the resulting social and political circumstances promoted the new direction of Serbian pedagogy.

KEYWORDS: development of Serbian school system; Herbartian pedagogy; New Education Movement; The Work School.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).